Фашизм у XX ст. Частина 4. «Що таке фашизм?»

Оригинальная статья

2024-02-03

31 мин. на чтение

У перших трьох частинах цієї серії матеріалів було навмисно зосереджено всю увагу на тенденціях повоєнного розвитку тодішнього капіталістичного суспільства в цілому, не обмежуючись безумовно «фашистськими» країнами — Італією, Німеччиною та ін.

Цей огляд показав, наскільки близькими були між собою панівні тенденції в теорії та практиці капіталізму після Першої світової війни в усіх галузях економіки, політики та ідеології, та нібито специфічна теорія та практика фашизму.

Насправді, фашизм зовсім не є незалежною доктриною та системою, що виникла на противагу існуючому капіталістичному суспільству. Навпаки, фашизм був найповнішим і найпослідовнішим виразом найбільш типових тенденцій та політики тогочасного капіталізму в умовах його крайнього занепаду.

Якими ж були ці характерні риси, які з відомими відмінностями у ступенях притаманні всьому тодішньому капіталізму та фашизму?

Найважливіші з цих рис можна визначити таким чином:

1. Основна мета — порятунок капіталізму перед лицем революції, загроза якої викликається прогресом виробничої техніки та класовими суперечностями.

2. Послідовне посилення диктатури капіталізму.

3. Переслідування та придушення незалежного робітничого руху та створення організованої системи класового співробітництва.

4. Бунт проти парламентської демократії та поступова її ліквідація.

5. Розширення державної монополістичної організації промисловості та фінансів.

6. Поступове перетворення кожного імперіалістичного блоку на єдине господарсько-політичне ціле.

7. Підготовка до війни, яка неминуче супроводжує зростання імперіалістичних суперчностей.

Всі ці характерні риси більшою чи меншою мірою були типовими для всіх тодішніх капіталістичних держав, а не лише для суто фашистських.

У цьому ширшому значенні можна говорити про фашизацію всіх капіталістичних держав. Приклади режимів Рузвельта та Брюнінгу є особливо яскравою ілюстрацією розвитку передфашистських чи близьких до фашизму стадій до повного фашизму в оболонці старих форм. При цьому аж ніяк не обов'язково, щоб розвиток фашизму приймав одні й ті ж форми в кожній окремій країні.

Результат політики тодішнього капіталізму вже містив у своїй суті й у зародку результат політики фашизму. Але це ще не повний фашизм. Закінчена

фашистська диктатура була здійснена на обмеженій території.

У чому полягає специфічний характер закінченого фашизму?

У засобах, що застосовуються для здійснення цієї політики, та у новому соціальному та політичному механізмі, побудованому для цієї мети.

Такою є специфіка, або більш вузьке значення, фашизму, тобто фашистського руху або закінченої фашистської диктатури, як вона була здійснена в Італії, Німеччині та інших країнах. Фашизм у цьому специфічному, вузькому значенні має особливі загальновідомі властивості: оскільки йдеться про фашистський рух — це тероризм, нелегальні бойові організації, антипарламентаризм, національна та соціальна демагогія тощо; оскільки йдеться про закінчену фашистську диктатуру — це придушення всіх інших партій та організацій і особливо жорстоке придушення всіх незалежних робітничих організацій, режим терору, «тоталітарна» держава й т.п.

Розглянемо цей специфічний зміст фашизму, тобто фашизмом у його повністю завершеному вигляді.

1. Класовий зміст фашизму

Отже, що є фашизм у цьому вужчому, чи специфічному, сенсі?

Існує багато визначень фашизму, і вони відрізняються великою різноманітністю і навіть суперечливістю, незважаючи на тотожність конкретної реальності, яку хочуть описати.

На думку самих фашистів, фашизм є духовною дійсністю. Вони визначають їх у розрізі ідеології. Фашизм є, за їхніми словами, уособленням принципів «боргу», «порядку», «авторитету», «держави», «нації», «історії» та ін.

Муссоліні вбачає сутність фашизму ідеї «держави»:

> *«В основі фашизму лежить концепція держави, її характеру, обов'язків та цілей. Фашизм розуміє державу як абсолют, порівняно з яким усі окремі особи чи групи мають відносне значення... Той, хто кажефашизм, той має на увазідержаву»[1].*

Ми дізнаємося далі, що «фашизм вірить у святість та героїзм»; «фашист розуміє життя як обов'язок, боротьбу та перемогу; життя має бути піднесеним і повним; кожен повинен прожити для себе, але насамперед для інших», «фашизм бореться з усією системою демократичної ідеології»; «фашизм не вірить ні у можливість, ні на користь вічного світу»; «фашистська держава є втіленням волі до влади»; «фашистська держава не ставиться з байдужістю до факту релігії»; «Для фашизму зростання імперії є основним проявом мужності»; «Фашизм заперечує матеріалістичну концепцію щастя як можливості» та інші настільки ж глибокі та оригінальні філософствування, що є звичайним товаром консерваторів усіх мастей.

Напівофіційний ідеолог фашизму Луїджі Вілларі писав в «Encyclopaedia Britannica»:

> *«Програма фашистів відрізняється від програм інших партій, оскільки вона означає для членів фашистської партії не тільки правила політичної поведінки, а й моральний кодекс».*

Освальд Мослі писав у своїй книзі «Greater Britain», офіційному довіднику з британського фашизму:

> *«Рух є фашистським, оскільки він 1) ґрунтується на високому розумінні громадянства — на ідеалах, настільки ж піднесених, як ті ідеали, які надихали реформаторів сто років тому, і 2) визнає необхідність авторитарної держави, яка стоїть вище за партії та фракційні інтереси».*

Орган імперської фашистської ліги «Фашист» дає таке визначення фашизму (серпень 1933 р.):

> *«Фашизм — це патріотичний бунт проти демократії та повернення до державності. Фашистський режим зобов'язує співпрацювати. Фашизм — це не так політика, як спосіб думок. Фашизм — це національне виконання обов'язку щодо інших».*

Зрозуміло, що вся ця фразеологія мало може допомогти з'ясувати справжню істоту фашизму.

Насамперед усі ці абстрактні загальні положення, які виставляються як специфічно фашистські, зовсім на відрізняються оригінальністю і властиві багатьом школам буржуазної політичної філософії, які ще не є фашистськими, і особливо всім національно консервативним школам.

По-перше, загальні фрази про «борг співробітництва», «обов'язки по відношенню до інших», «життя як борг і боротьбу», «високу концепцію громадянства», «державу, що стоїть над класами», «приматі суспільних інтересів над приватними» (гасло німецьких націонал-соціалістів) — все це затаскані вульгарності, які використовуються всіма буржуазними політиками та дрібними моралістами для того, щоб замаскувати дійсність класового панування та класової експлуатації. Нібито виключно фашистська філософія ідеалізації держави як «абсолютної мети», що стоїть вище за окремі індивідууми та групи, є лише вульгаризацією вчення Гегеля та його послідовників, які заклали основи панівної школи буржуазної політичної філософії. У всіх цих концепціях не можна знайти сліду оригінальної думки.

По-друге, було б помилково шукати пояснення фашизму у плані будь-якої теорії, щодо ідеології. Фашизм, як часто любили казати його вожді, розвивався як практичний рух без будь-якої теорії. Наприклад, Муссоліні писав у статті, що «Фашистська революційна партія було засновано січні 1915 р., але й у далекі дні березня 1919 р. у мене не було жодної спеціальної доктрини».

Тільки згодом фашизм спробував винайти теорію, яка мала виправдати його існування. Фашизм розвинувся як практичний рух в умовах загрозливої пролетарської революції, як контрреволюційний масовий рух, що підтримувався буржуазією і вдавався до змішаної зброї соціальної демагогії та терору, щоб розбити революцію та зміцнити диктатуру капіталістичної держави. Лише пізніше фашизм спробував прикрасити та раціоналізувати цей процес за допомогою «теорії». Тільки в цьому конкретному історичному процесі слід шукати реальну сутність фашизму, а зовсім не у другорядних, похідних спробах заднім числом прикрасити його теорією.

Так само неспроможні й спроби антифашистського тлумачення фашизму щодо ідеології та абстрактних політичних концепцій. Звичайне антифашистське ідеологічне тлумачення фашизму бачить у ньому лише принцип «диктатури» чи «насильства». Такий підхід, типовий для ліберальної та соціал-демократичної школи, розглядає фашизм як паралельну комунізму крайність: обидва протистоять буржуазній «демократії».

Фашизм визначають як «диктатуру зправа» на противагу комунізму «як диктатурі зліва» — саме ця лінія була яскраво виражена в маніфесті лейбористської партії в березні 1933 р., під назвою «Демократія проти диктатури» при поясненні відмови лейбористів від єдиного фронту робітників. Зрозуміло, що це визначення також непридатне для розкриття справжньої сутності фашизму.

«Диктатура зправа» існувала і може існувати в сотнях форм, аж ніяк не будучи фашизмом. Так, наприклад, царизм був «диктатурою праворуч». Але царизм не був фашизмом. Такими ж «диктатурами праворуч» були білогвардійські диктатури, які виникли після війни для нищівної революції. Однак ці білогвардійські диктатури ще не були фашизмом і лише згодом вони почали набувати фашистських рис, коли вони намагалися створити собі міцнішу основу (розвиток в Угорщині та у Фінляндії).

Фашизм є на практиці реакційною диктатурою, але не кожна реакційна диктатура є фашизмом. Необхідно в такий спосіб визначити специфічний характер фашизму.

У чому він полягає?

Цей специфічний характер фашизму не можна висловити щодо абстрактної ідеології чи політичних принципів.

Специфічний характер фашизму можна визначити, лише виявивши його класову основу, систему класових відносин, у яких він розвивається і функціонує, і класову роль, що він виконує. Тільки таким чином можна зрозуміти фашизм у його конкретній реальності, що відповідає даній історичній стадії розвитку та занепаду капіталізму.

Однак, як тільки ми намагаємося дати класовий аналіз фашизму, ми стикаємося з двома діаметрально протилежними точками зору.

Перша виставляє фашизм як незалежний рух середнього класу чи дрібної буржуазії, спрямоване як проти пролетаріату, так і проти великого капіталу.

Друга зображує фашизм як засіб фінансового капіталу для використання підтримки середніх класів, люмпенпролетаріата та деморалізованих елементів робітничого класу проти організованого робітничого класу; фашизм зображується як знаряддя у руках фінансового капіталу та енергійний представник його інтересів.

Тільки роз'яснивши цю суперечність в оцінці фашизму і те, що за ним криється, ми зможемо прийти до точного визначення фашизму.

2. Революція дрібної буржуазії чи диктатура фінансового капіталу

Фашизм зазвичай визначають як рух "середніх класів", тобто дрібної буржуазії.

Безсумнівно тут є частка правди в тому сенсі, що фашизм зазвичай виникає в лавах дрібної буржуазії, що він апелює головним чином до проміжних класів, дрібних господарів, службовців та осіб вільних професій, закликаючи їх боротися проти організованого робітничого класу, проти монополій та великого фінансового капіталу. Що він вербує свої кадри і особливо своє керівництво переважно з середовища дрібної буржуазії і наскрізь просочений ідеологією дрібної буржуазії, що перебуває під тиском економічної кризи. Усе

це очевидні, загальновизнані факти.

Часто, однак, фашизм зображують як самостійний рух дрібної буржуазії, як «третю партію», незалежну ні від буржуазії, ні від робітників і протистоїть як організованому пролетаріату, так і великому капіталу. Відповідно до цього фашистську диктатуру зображують як «захоплення влади» дрібною буржуазією на противагу організованому робітничому класу й фінансовому капіталу, що займає панівне становище.

Така оцінка фашизму властива лібералам та соціал-демократам.

Так, наприклад, ліберально-лейбористський орган New Statesman and Nation писав 28 жовтня 1933 р.:

> *«Падіння капіталізму зовсім не повинно призвести до захоплення влади пролетаріями; Найімовірніше, що це призведе до диктатурі середніх класів. У цьому безперечно полягає ахіллесова п'ята комуністичної теорії».*

Керівний теоретик англійської соціал-демократії Брейльсфорд пише:

> *«Якби марксистська концепція історії була правильною, то десь на поверхні нашої нещасної планети зростаюча бідність робітників мала б викликати агресивний рух. Але ми цього ніде не бачимо.*
>
> *Проте, виявився один агресивний клас, який в одній найбільшій промисловій країні здійснив революційний переворот. Німецькі націонал-соціалісти є яскраво вираженою партією дрібної буржуазії... Цей клас піднявся і захопив державний апарат, тому що він впав, у «злидні» та розпач. Він з жахом відсахнувся від загрози з боку великої торгівлі» [2].*

І далі:

> *«Войовнича дрібна буржуазія з її осатанілою молоддю на чолі стоїть віч-на-віч з організованими робітниками. Оскільки обидві сторони виховали в собі недовіру до парламентської процедури та зневагу до його повільних і нерішучих методів, спір між ними може бути вирішена лише силою.*
>
> *Той клас, який наважиться першим організуватися для цієї нової фази, вступить у боротьбу з суттєвою перевагою на своїй стороні» [3].*

У «Socialist Review» у січні 1929 р. була надрукована стаття «Третя нація», яка доводить, що:

> *«Передумова, що лежить в основі всієї комуністичної теорії, про основну суперечність між капіталістами та робітниками як корінну проблему сучасного суспільства є хибною.*
>
> *Окрім капіталістів та пролетаріату — і між ними — існує третій клас. І ось у чому полягає основне питання для марксистів: чи має цей клас властивості пригніченого класу, готового вступити в боротьбу за панування?*
>
> *На це можна відповісти, що в одній країні, а саме в Італії цей клас уже виявив себе як революційний клас. Фашистська революція була сутнісно революцією третього класу».*

Американський псевдомарксистський журнал "Modern Monthly" писав в передовій статті, під назвою "Що таке фашизм":

> *«Перше завдання фашистської диктатури полягало в тому, щоб вирвати державну владу з рук приватних банкірів, промисловців та землевласників,*

яким вона належала...

Зрозуміло, що фашистська диктатура стала можливою лише завдяки двом вищезгаданим факторам, тобто, по-перше, внаслідок кризи в імперіалістичних країнах і подальшого занепаду влади та політики правлячих класів і, по-друге, внаслідок піднесення войовничої дрібної буржуазії [4], яка дала необхідну масову основу для захоплення нею влади» [5].

Дослідження американського економіста Скотта Ніринга під назвою «Фашизм» теж дотримувалося цієї оцінки фашизму як революції дрібної буржуазії:

«У центрі фашистського руху стоїть середній клас, який намагається врятуватися від знищення та загибелі шляхом захоплення влади та встановлення своїх власних політичних та соціальних органів. Фашистському руху властиві тому основні риси соціального революційного руху, бо його успіх означає перехід влади від одного класу до іншого.

Фашизм виростає з урахуванням бунту середнього класу проти нестерпного гніту капіталістичного імперіалізму» [6].

Це відокремлення фашизму від буржуазної диктатури знаходить своє найбільш крайнє вираження в офіційному органі лейбористської партії та конгресу тред-юніонів «Daily Herald», який навіть 2 травня 1933 р., після того як гітлеризм повністю показав себе на практиці, продовжував на нього дивитись з надією очікуючи, що націонал-соціалісти здійснять у тій чи іншій формі «соціалістичну» програму проти великого капіталу:

«Необхідно пам'ятати, що «націонал-соціалісти» називають себе «соціалістами», як і «націоналістами». Їхній «соціалізм» не є соціалізмом лейбористської партії чи будь-якої визнаної соціалістичної партії, в інших країнах.

Однак у багатьох відношеннях — це вчення, яке є анафемою для великих поміщиків, промисловців і фінансистів.

І націонал-соціалістські лідери, змушені йти далі «соціалістичною» стороною своєї програми» [7].

Таким чином, на думку лейбористської партії, фашизм є чи не крилом соціалізму, не зовсім ортодоксальним різновидом соціалізму, «анафемою для великих поміщиків, промисловців та фінансистів» (які чомусь фінансували його і зрештою поставили при владі).

Того самого дня, коли в органі британської лейбористської партії та конгресу тред-юніонів з'явилася ця стаття, партія, вчення якої було «анафемою для великих поміщиків, промисловців та фінансистів», захопила та закрила всі робітничі профспілки в Німеччині.

Зрозуміло, що ця оцінка фашизму як дрібнобуржуазної революції проти великої буржуазії, хибна по суті та вкрай небезпечна для будь-якого серйозного розуміння істинного характеру фашизму й у боротьби проти нього.

Що ця оцінка хибна по суті, випливає з найпростішого огляду розвитку фашизму, його основ та практики. В усіх країнах фашизм відверто підтримували представники великого капіталу.

Хоча фашизм на початковій стадії свого розвитку веде плутану, явно лицемірну антикапіталістичну пропаганду, щоб заручитися підтримкою мас, його від початку підтримують, фінансують та субсидують представники великої буржуазії, великі поміщики, фінансисти і промисловці (детальніше у

примітці №1).

Примітка №1

У книзі американського журналіста та лауреата Пулітцерівської премії Едгара Моурера «Germany Puts the Clock Back» (1933), на с. 117 міститься характерне повідомлення про приватну бесіду з одним видним єврейським банкіром у Берліні, який «не соромлячись, повідомив дещо спантеличеним присутнім у вітальні, в плутократичному Берліні, що він роками підтримував великими сумами націонал-соціалістів».

Вже процес Гітлера — Людендорфа 1924 р. та слідча комісія баварського парламенту виявили факти фінансової підтримки Гітлера з боку великої буржуазії. «У наступні роки цей список фінансових покровителів націонал-соціалістського руху надзвичайно зріс. Імена фабрикантів, директорів, радників зустрічалися так само часто, як якщо б це був підписний лист «республіканського національного комітету» в США (с. 144).

Серед іноземних покровителів руху фігурували імена Детердінга, Крейгера та Форда. Поль Фор заявив 11 лютого 1932 р. у французькій палаті депутатів, що націонал-соціалістів підтримували директори оборонного концерну Škoda, контрольованого компанією Schneider-Creusot.

У книзі Ернста Генрі «Hitler Over Europe» (1934 р.) читач знайде докладні дані про фінансову підтримку та контроль над націонал-соціалізмом з 1927 р. з боку рурського сталевого тресту, очолюваного Тіссеном:

> *«Тіссен переконав керівників двох політичних центрів німецького руру Бергбауферейн Ессен та Північно-західна група залізоробної та сталеливарної промисловості — погодитись на те, щоб усі вугільні та сталеві концерни у вигляді обов'язкового податку вносили певну суму до виборчого фонду націонал-соціалістів. Щоб отримати ці гроші, у Німеччині було піднято ціни на вугілля. Під час виборів президента 1932 р. Тіссен передав націонал-соціалістам протягом кількох днів понад 3 млн. марок. Без цієї допомоги гітлерівська агітація ніколи не могла б прийняти таких фантастичних розмірів у 1930-1933 рр.» (Генрі, с. 11-12).*

Щодо питань загальної політики дивіться також «Deutsche Führerbriefe» або секретний бюлетень Федерації німецької промисловості, який ще цитуватиметься.

Далі, фашизм спроможний зростати і не бути знищеним робітничим рухом на початковій стадії свого розвитку лише завдяки прямому заступництву буржуазної диктатури.

Фашизм може розраховувати на підтримку значної частини державного апарату, вищих військових органів, поліцейської та судової влади, що пускають у хід усі свої сили, щоб розгромити опір робітничого класу, і відкрито потурають підпільній роботі фашистів, як у Німеччині, коли було заборонено Союз червоних фронтовиків поряд з дозволом діяльності штурмових загонів СА (детальніше у примітці №2).

Зрештою хіба фашизм «завоював владу» у боротьбі з державною диктатурою буржуазії?

У жодній країні фашизм не «завоював владу». У всіх випадках фашизм отримував владу згори, з рук буржуазної диктатури. В Італії фашизм був поставлений при владі королем, який відмовився підписати декрет про воєнний стан для боротьби з фашизмом і закликав Муссоліні до влади.

Легендарний «похід на Рим» Муссоліні здійснив у спальному вагоні. У Німеччині фашизм був покликаний до влади президентом у момент, коли його вплив у країні почав падати, як це ясно показали вибори.

Фактично буржуазія передала владу з рук в руки і назвала це «революцією», насправді це означало ще жорсткіше придушення робітничого класу.

Після встановлення закінченої фашистської диктатури остання, всупереч показовим жестам допомоги дрібним капіталістам, почала проводити ще більш відкрито та повно нічим необмежену, нещадну політику монополістичного капіталізму; весь апарат фашизму був звернений проти його колишніх прихильників, які були настільки наївними, що чекали від нього антикапіталістичних дій і вимагали «другої революції» (детальніше у примітці №3).

Коротше кажучи, фашизм — це рух змішаних елементів, переважно, дрібнобуржуазних, а також люмпен-пролетарів та деморалізованих робітників, що фінансується та керується фінансовим капіталом, великими промисловцями, землевласниками та фінансистами з метою знищення революції робітничого класу та розгрому його організацій.

Примітка №2

Про заступництво, яке надавали фашизму суди та поліція, і про дикі заходи проти будь-якої оборони робітничого класу можна почитати у книзі Едгара Моурера, гл. XVIII. Про аналогічний процес в Італії рекомендуємо книгу італійського історика та антифашиста Гаетано Сальвеміні, The Fascist Dictatorship, т. I.

Сальвеміні розповідає (с. 71), що в 1920 р. ліберальний кабінет Джіолітті, до складу якого входив як військовий міністр соціал-реформіст Бономі, «вважав, що слід використовувати фашистський наступ, щоб зламати соціалістів та комуністів», і «тому дозволив керівникам армії забезпечити фашистів рушницями та вантажівками, а також призначив відставних офіцерів та офіцерів у відпустці командувати ними». "Походом на Рим" командували шість армійських генералів (с. 153). Профашистський орган "Survey of Fascism" визнав в 1928 р., що фашизм виріс в Італії "не без деякої толерантності та навіть деякої підтримки з боку вищих сфер" (с. 38).

Е.Моурер зізнається, що він не може зрозуміти, чому дофашистські уряди в Німеччині допустили зростання фашизму. «Незрозуміло, як міг будь-який німецький канцлер і навіть клерикальний мілітарист, на кшталт Брюнінга, допустити створення та навчання подібної збройної чи неозброєної сили. Чому він це зробив, досі не вдалося задовільно пояснити і, можливо, ніколи і не вдасться» (с. 277).

Однак немає нічого незрозумілого в поведінці і Брюнінга і Джіолітті, якщо ясно зрозуміти класову сутність буржуазної політики та фашизму. У Німеччині не покарали жодного офіцера, який командував каппівськими путчистами, але робітника, який застрелив Каппа, засудили до 15 років каторжних робіт. Гітлер, який організував у 1923 р. збройне повстання проти державної влади, був засуджений до короткострокового ув'язнення і через кілька місяців був випущений на волю. У першій половині 30-х рр. і в Англії починався той же процес дискримінації в судах, що м'яко ставилися до хуліганських витівок фашизму, що зароджувався, і виносили дикі вироки проти спроб самооборони представників робітничого класу.

Примітка №3

Іноді стверджують, що усунення Альфреда Гутенберга (власника багатьох німецьких видань та Телеграфного союзу) з націонал-соціалістичного гітлерівського уряду означало розрив між фашистами та великим капіталом, як результат — поразку останнього. Це лише по-дитячому поверхнева спроба поставити на місце вирішальних соціальних сил долю окремої особистості.

Гугенберг був вилучений з націонал-соціалістського уряду не тому, що він був великим капіталістом, а тому, що він був вождем німецької національної партії; закінчена ж фашистська система неспроможна допустити існування двох партій. Безсумнівно це говорить про явні та гострі розбіжності всередині буржуазії з приводу методів збереження буржуазного панування, про розбіжності між старим, традиційним механізмом національної партії та новим механізмом націонал-соціалістів, з необхідністю якого більша частина буржуазії лише примирилася з багатьма запереченнями та побоюваннями за майбутнє.

Націонал-соціалістський метод при всій своїй ризикованості все ж таки залишався методом збереження панування фінансового капіталу. Фінансовий капітал зберіг своє панівне становище, як це ясно було видно зі складу тимчасової верховної економічної ради, призначеної під егідою націонал-соціалістського уряду. Серед його керівних членів були:

1. Крупп фон Болен — король військової промисловості. Особистий капітал 6 млн ф. ст.; представляє капітал 15 млн. ф. ст.
2. Фріц Тіссен — сталевий король. Особистий капітал 6 млн. ф. ст.; капітали німецького сталевого тресту 540 млн. ф. ст.
3. Фон Сіменс — електричний король. Особистий капітал 6,5 млн ф. ст.; представляє капітал 12,5 млн. ф. ст.
4. Професор Карл Бош — мільйонер із хімічного тресту. Особистий капітал 2 млн.; представляє капітал хімічного тресту 55 млн. ф. ст.
5. Д-р Феглер — німецький сталевий трест. Особистий капітал 6 млн.; представляє капітал 40 млн. ф. ст.
6. Дін — директор поташного синдикату, представляє капітал 10 млн. ф. ст.
7. Бохрінгер — директор сталеливарних заводів «Максимиліан»; капітал — 1,5 млн. ф. ст.
8. Фон Шредер, фон Фінкі та Рейнґарт — банкіри.

Ця блискуча плеяда вождів німецького фінансового капіталу досить ясно говорить про відносини між націонал-соціалістами та фінансовим капіталом. Реорганізація німецької промисловості, розділеної на 12 промислових груп, керованих великими капіталістами на чолі з Круппом фон Боленом, ще яскравіше ілюструє цей процес систематизації націонал-соціалістичного режиму, як найбільш повного і навіть узаконеного панування монополістичного капіталу.

3. Середній клас та пролетаріат

Питання ролі середнього класу, дрібної буржуазії та його відношення до робітничого класу і великої буржуазії має суттєве значення для всієї динаміки капіталістичного суспільства та соціалістичної революції, тому його треба висвітлити повніше.

Дискусія щодо ролі середнього класу, тобто цілого ряду проміжних верств, що знаходяться між буржуазією і пролетаріатом (дрібних торговців, дрібного і середнього селянства, ремісників, дрібних рантьє, осіб вільних професій, технічних і торгових службовців) не нова.

Вже в XIX столітті Маркс докладно висвітлював економічне та політичне становище, а також тенденції цих елементів. Він показав, як ці проміжні елементи дедалі більше перемелюються між великим капіталом і пролетаріатом, він показав процес їх пролетаризації або напівпролетаризації, що посилюється. Він показав їхню хитливу, нестійку політичну роль, яку відіграють ці елементи, що переходять то на бік буржуазії, то на бік пролетаріату, що б'ються між своїми буржуазними забобонами, традиціями та прагненнями, з однієї сторони, та процесом зубожіння та пролетаризації, з іншої. Маркс показав, як пролетаріат повинен для захоплення влади забезпечити союз із селянською біднотою та міською дрібною буржуазією під своїм керівництвом.

На початку імперіалістичної ери питання про середні класи було знову висунуто Бернштейном та ревізіоністами. Це було наприкінці XIX та перші роки XX століття. Ревізіоністи виступили проти вчення Маркса про посилення пролетаризації проміжних верств населення і загострення боротьби між капіталізмом і пролетаріатом. Вони, навпаки, стверджували, що середній клас зростає, і на доказ посилалися на зростання його доходів та майна та збільшення кількості цінних паперів, що перебувають у його руках. Грунтуючись на цьому, вони відкидали революційне вчення Маркса та передбачали посилення класової гармонії та демократизацію капіталу, обіцяючи поступовий мирний рух до соціалізму на шляхах капіталістичної реорганізації, соціальних реформ та державного втручання.

Тепер усім ясно, що ревізіоністи мали на увазі зростання «нового середнього класу» найманих службовців капіталу. Упродовж XIX ст. процеси, передбачені Марксом, набули широкого розвитку. Концентрація капіталу розвивалася посиленими темпами. Великий капітал притис дрібних капіталістів до стінки. Колишні дрібні власники та самостійні працівники перетворилися, за словами Маркса, на «наглядачів і прислужників». Таким чином, поступово все більше виступав на сцену «новий середній клас» в результаті прогресуючого зникнення старих незалежних дрібних власників. Новий середній клас нагадував старий своєю двоїстою позицією між буржуазією та пролетаріатом, своїм світоглядом та мріями про завоювання «незалежної» позиції у боротьбі класів. Але існування цих елементів залежало від їх служби великому капіталу, а не від їхньої власності, як це було раніше.

Таким чином, розвиток цього нового середнього класу означав насправді лише етап у процесі пролетаризації, у зростаючому відриві широких мас населення від бази незалежної власності. Нижчі верстви цього класу стали все більшою мірою тяжіти до пролетаріату та пролетарського руху (розвиток тред-юніонізму серед «середнього класу», участь у соціал-демократичному русі). В Англії типовими виразниками цього світогляду нового середнього класу були фабіанці та верхівка Незалежної робітничої партії.

Марксистам неважко було спростувати вчення ревізіоністів, показавши, що заміна старого середнього класу новим є насправді не тільки новою фазою в процесі пролетаризації цих елементів, але що подальший економічний розвиток, своєю чергою, має погіршити становище цього класу, викликати кризу в його лавах та призвести до нового етапу його пролетаризації.

Перенасичення ринку розумової праці, дедалі менші можливості для людей з університетською та технічною освітою знайти роботу після закінчення навчального закладу, скорочення штатів у результаті подальшої концентрації підприємств — усе це вже до Першої світової війни загострювало критичне становище нового середнього класу.

У повоєнний період ця криза середнього класу (старого та нового) посилилася ще більше. Операції фінансового капіталу — інфляція, валютні маніпуляції,

біржова спекуляція, монопольні ціни, високі мита та податки — катастрофічно відбилися на дрібних заощадженнях та вкладах, підірвавши колишню стійкість доходів середнього класу.

Одночасно з цим безробіття і надвиробництво у всіх професіях розумової праці досягли жахливих розмірів. Кейнс писав у своєму «Трактаті про грошову реформу» («Treatise on Monetary Reform», с. 16), що «на всьому європейському континенті, значною мірою або повністю знищено довоєнні заощадження середнього класу, вкладені в папери, закладні чи депозити».

Дані німецької статистики показують, що кількість людей, які володіли майном вартістю від 30 до 50 тис. марок, знизилося з 500 тис. 1913 р. до 216 тис. 1925 р.; від 50 до 100 тис. марок — з майже 400 тис. в 1913 р. до 136 тис. в 1925 р. Хоча таким чином його заощадження були знищені інфляцією, середній клас з новою надією почав накопичувати після стабілізації; все ж таки загальна сума накопичень почала швидко танути під час економічної кризи.

В Англії спостерігалося помітне падіння кількості дрібних заощаджень у повоєнний період навіть до світової економічної кризи. Наприклад, тоді як період у 1909-1913 рр. державні ощадні каси показали збільшення заощаджень на 12 млн ф. ст., у 1923-1927 рр. відбулося падіння заощаджень на 17 млн, а також зменшення кількості державних паперів, що належали вкладникам, на 18 млн ф. ст.

Загальне падіння заощаджень склало таким чином 35 млн. У ощадних касах взаємного кредиту заощадження знизилися на 12 млн ф. ст. Якщо врахувати збільшення суми національних ощадних сертифікатів за той же період на 14 млн., то загальна сума заощаджень в їх найбільш поширених формах знизилася у 1923-1927 рр. всього на 33 млн. ф. ст. [8]

Якщо для повоєнного періоду характерним є зубожіння дрібної буржуазії паралельно зі збагаченням монополістичних капіталістів, то ще характернішим для нього було відчайдушне становище осіб розумової праці та їх надлишок. Світова економічна криза загострила це становище до крайності.

У Німеччині з 8 тис. чол., які закінчили 1931/32 р. університети та технічні школи, знайшли заняття відповідно до своєї спеціальності лише 1 тис. чол. За даними прусського міністерства освіти, з 22 тис. вчителів випуску 1931/32 р. отримали службу лише 990. «Інженери стали простими робітниками. Щодо молодих інженерів-випускників, то серед них лише 1 з 5 отримав роботу» [9].

Р. Шайрер пише в книзі «Безробіття серед осіб з вищою освітою» («Die Akademische Berufsnot», 1932 р.), що 45 тис. чол., які закінчили вищі навчальні заклади, не мають роботи і що якщо не будуть вжиті заходи, то в 1935 р. ця цифра підніметься до 105 тис... Вони і становлять значну частину соціальної основи армії фашизму, що зневірилася.

Доведений до відчаю, зубожілий середній клас виштовхувався зі свого колишнього стану міщанської пасивності та ставав політично активним. Але ця політична активність набувала нового характеру.

У той час як Бернштейн призначав середньому класу роль стабілізуючого та гармонізуючого фактора в суспільстві на основі ідеї лібералізму та соціальної реформи, що згладило б класові суперечності, нові експропрійовані та розорені елементи середнього класу вривалисяся в дійсність як неврівноважена буйна сила, потенційно революційна ультрареакційна, соціально невизначена та позбавлена чіткої класової свідомості. Разом з тим ці нові елементи за будь-яку ціну домагалися будь-якої негайної дії, аби вона подала їм надію на негайне полегшення (звільнення від заборгованості, державна допомога дрібним

підприємствам, знищення універмагів тощо) або на отримання роботи (нова бюрократія, наймані війська, витіснення євреїв, війна).

В який бік взагалі можуть ці елементи направити свою політичну активність?

Насправді вони могли та можуть стати на службу або фінансового капіталу, або пролетаріату. Перед ними все ще виставляють міф про їхню «незалежну» роль, про «третю партію». Характерно, що автори звіту промислового розслідування Британської ліберальної партії 1928 року під назвою «Промислове майбутнє Британії», відомого ще як «Жовта книга» («The Liberal Yellow Book»), прагнули зобразити "третю партію в промисловості" як "силу майбутнього". Але дійсність швидко розвіяла ці мрії. Бо вирішує той, хто володіє засобами виробництва, а на це середній клас ніколи не може претендувати.

Або фінансовий капітал, що володіє цими засобами виробництва, спробує перетворити середній клас на свою допоміжну зброю, надаючи йому деяку можливість роботи на виробництві (що поступово зменшується), зате все більшу участь у справі насильницького придушення робітничого класу (фашистська міліція, командний склад поліції, фашистська бюрократія); або пролетаріат, усуспільнюючи засоби виробництва, дасть нарешті повну можливість середньому класу застосувати свої технічні та спеціальні знання та можливості при виконанні гігантських завдань соціальної реконструкції. Тільки ці два шляхи відкриті перед середнім класом — або шлях фашизму, або шлях комунізму.

Справжні інтереси більшості середнього класу, його нижчих верств, пов'язані з інтересами пролетаріату, з лінією комунізму. Фінансовий капітал — ворог та експлуататор і того, й іншого. Фашистський шлях служіння фінансовому капіталу проти робітничого класу не врятує середній клас від економічної кризи. Даючи деякі привілеї невеликій купці, фашизм ще більше посилює пригнічення, руйнування та поневолення більшості середнього класу великими трестами та банками.

Там, де рух робітничого класу є сильним, де він іде революційним шляхом, де робітничий клас здатний виступити як політичний керівник усіх пригноблених верств населення у боротьбі з великим капіталом, — там маса дрібної буржуазії втягується в русло руху робітничого класу. Таке було загальне становище 1919-1920 рр., коли піднялася повоєнна революційна хвиля. Фашизм тоді не міг утвердитися.

Але там, де робітничому класу не вдається здійснити свою революційну роль, там, де він слідує за реформістським керівництвом, капітулюючи тим самим перед великим капіталом, і навіть ніби вступає у співпрацю з останнім, там незадоволені дрібнобуржуазні та декласовані пролетарські елементи починають шукати керівництва в іншому місці. На цьому ґрунті фашизм може утвердитися. Вдаючись до демагогічних гасел боротьби з великим капіталом і використовуючи тяжке становище цих елементів, фашизм у дійсності змушує їх служити інтересам великого капіталу.

4. Визначення фашизму

Фашизм часто розглядають як наслідок комунізму. Реакція «зліва», — заявляв 1933 р. маніфест лейбористської партії про «демократію та диктатуру», — змінилася тріумфальною реакцією «зправа». Вождь консерваторів Болдуїн, демонструючи разючий збіг у поглядах з лейбористами, говорив: «Фашизм породжений комунізмом із громадянської смути. Там, де виникає комунізм і

громадянська смута, там народжується фашизм» [10].

Це — абсолютно перекручена картина. Паралельний розвиток сил революції та контрреволюції представляє у дійсності дві сторони єдиного процесу розвалу капіталізму; тривала взаємодія протилежних сил революції та контрреволюції давно була описана Марксом. Однак спроби зробити з цього висновок, що якщо робітничий клас слідує за лінією комунізму, то фашизм здобуває перемогу, прямо суперечать історичному досвіду. Дійсність говорить якраз про інше.

Там, де більшість робітничого класу стала на шлях комунізму (СРСР), фашизм не міг з'явитися.

Там, де більшість робітників йшла за реформістським керівництвом (Німеччина, Італія та ін.), там на певній стадії зростав та перемагав фашизм.

Чим характерна ця стадія?

Вона настає, коли загнивання старої капіталістичної системи і розвиток робітничого руху досягають становища, при якому робітничий клас має піднятися на боротьбу за захоплення влади, але від цього його утримує реформістське керівництво. В результаті, оскільки керівництво робітничого класу виявляється не в змозі згуртувати навколо себе всі незадоволені верстви населення, дискредитований старий режим отримує можливість залучити до себе за допомогою уявно революційних гасел всі елементи, що коливаються: дрібну буржуазію, відсталих робітників тощо, і , використовуючи кризу і загальне невдоволення, які мали б породити союзників революції, збиває реакційні сили у формі фашизму.

Безперервні коливання та відступ реформістського керівництва робітничого класу з усіх питань (політика «меншого зла») та/або коли сильний рух робітничого класу досягає тієї стадії, де неминуче постає питання революційномого виходе, але реформістське керівництво утримує робітників від вирішальних дій — все це стимулює зростання фашизму (у певному сенсі фашизм є також і плодом реформізму). Фашизм таким чином отримує можливість виступити на сцену і взяти владу у свої руки не завдяки своїй власній силі, а через банкрутство керівництва робітничого класу. Після збанкрутілої буржуазної демократії починається не рух вперед — до пролетарської демократії, а зворотний рух — до фашистської диктатури.

Ми тепер маємо можливість підійти до загального визначення характеру фашизму, умов його розвитку та його класової влади. Це визначення знайшло своє найповніше наукове відображення у програмі Комінтерну в 1928 р.:

> *«Цей процес наступу буржуазної імперіалістської реакції набуває за особливих історичних умов форми фашизму.*
>
> *Такими умовами є: нестійкість капіталістичних відносин, наявність значних декласованих соціальних елементів, зубожіння широких верств міської дрібної буржуазії та інтелігенції, невдоволення сільської дрібної буржуазії, нарешті, постійна загроза масових виступів пролетаріату. Щоб забезпечити собі більшу стійкість влади, її твердість та постійність, буржуазія все більше змушена переходити від парламентської системи до незалежного від міжпартійних відносин і комбінацій фашистського методу.*
>
> *Цей метод є методом безпосередньої диктатури, що ідеологічно прикривається «загальнонаціональною ідеєю» та представництвом «професій» (а по суті різноманітних груп панівних класів), метод використання невдоволення дрібнобуржуазних, інтелігентських та інших мас шляхом своєрідної соціальної*

демагогії (антисемітизм, часткові вилазки проти лихварського капіталу, обурення парламентською «балаканиною») та корупції у вигляді створення згуртованої та оплачуваної ієрархії фашистських дружин, партійного апарату та чиновництва; при цьому фашизм прагне проникнути і в робітниче середовище, вербуючи найбільш відсталі верстви робітників, використовуючи їхнє невдоволення, пасивність соціал-демократії тощо.

Головне завдання фашизму є розгром революційного робітничого авангарду, тобто комуністичних верств пролетаріату та його кадрового складу. Комбінація соціальної демагогії, корупції та активного білого терору поряд із крайньою імперіалістською агресивністю у сфері зовнішньої політики є характерними рисами фашизму. Використовуючи в особливо критичні для буржуазії періоди антикапіталістичну фразеологію, фашизм, укріпившись біля керма державної влади, дедалі більше виявляє себе як терористична диктатура великого капіталу, втрачаючи по дорозі свої антикапіталістичні брязкальця» [11].

Наведемо також паралельний аналіз фашизму, що міститься в резолюції про міжнародне становище, прийняту тим самим VI конгресом Комінтерну в 1928:

«Характерна риса фашизму полягає в тому, що у зв'язку з потрясінням капіталістичного господарського порядку і внаслідок особливих об'єктивних та суб'єктивних обставин буржуазія використовує, — щоб перегородити шлях розвитку революції, невдоволення дрібної та середньої міської та сільської буржуазії і навіть деяких верств декласованого пролетаріату з метою створення реакційного масового руху.

Фашизм вдається до методів прямого насильства, щоб зламати силу робітничих організацій та організацій селянської бідноти та розпочати захоплення влади. Опинившись при владі, фашизм прагне встановити політичну та організаційну єдність усіх панівних класів капіталістичного суспільства (банки, велика промисловість, аграрії) та здійснює їх неподільну, відкриту та послідовну диктатуру. Він надає в розпорядження панівних класів збройні сили, спеціально вимуштровані на предмет громадянської війни, і здійснює новий тип держави, що відкрито спирається на насильство, примус і корумпування не тільки дрібнобуржуазних верств, але і деяких елементів робітничого класу (службовці, колишні реформістські вожді, державні чиновників, профспілкові функціонери або посадові особи фашистської партії, потім бідняцьке селянство і декласованих пролетарів, які вербуються до «фашистської міліції»)» [12].

Нарешті можна навести коротке визначення, дане XIII пленумом Виконкому Комінтерну в 1933 р. і повторене у резолюції VII конгресу 1935 р.:

«Фашизм є відкрита терористична диктатура найбільш реакційних, найбільш шовіністичних та імперіалістичних елементів фінансового капіталу» [13].

У наступних частинах буде розглянуто подальші характерні риси фашизму, зазначені у наведеному вище аналізі, що стосуються, як його приходу до влади, так і до його програми та діяльності після приходу до влади.

Джерела:

1. Стаття Муссоліні про фашизм в «Італійській енциклопедії» у 1932 р. Видана англійською мовою під назвою «Political and Social Doctrine of Fascism» у 1933 р.

2. H. N. Brailsford, “No Hands Wanted”New Clarion, July 8, 1933.

3. H. N. Brailsford, “Will England Go Fascist?”News Chronicle, November 28, 1933.

4. Автор використовує термін «нижчі верстви середніх класів».

5. V. F. Calverton in theModern Monthly, July, 1933.

6. Scott Nearing, “Fascism”Vanguard Press, New York, p. 42.

7. Daily Herald,“Hitler’s May Day” May 2, 1933.

8. Economist, February 23, 1929.

9. H. H. Tiltman,Slump, 1932, p. 75.

10. House of Commons, November 23, 1933.

11. «Коминтерн в документах 1919-1932 гг.», Партиздат, 1933, стр. 11—12.

12. «Коминтерн в документах 1919—1932 гг.», Партиздат, 1933, стр. 777.

13. «XIII пленум ИККИ», Стенографический отчет, Партиздат, 1934 г., стр. 689.

Оригинальная статья